

УДК 351/354:35.071:342.92:3315.07
DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2023.2.26>

Н. О. Серьогіна

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач відділу аспірантури та докторантури
Національного університету охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика

ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

В статті розкрито поняття зайнятості населення в умовах воєнного стану як невід'ємної складової забезпечення національної безпеки. З'ясовано, що зайнятість виступає найголовнішим індикатором суспільного добробуту, територіального розвитку, що відіграє важливу роль для будь-якого громадянина, країни та суспільства загалом. Наведено сутність політики зайнятості та встановлено, що зайнятість населення має важливе значення у роботі системи національної економіки та виступає невід'ємним елементом забезпечення національної безпеки. Вона здатна впливати на суспільну життєдіяльність шляхом забезпечення їх добробуту, а також економічне зростання та соціально-економічний розвиток держави. Проаналізовано стан рівня зайнятості населення в умовах воєнного стану та напрями подальшого його розвитку. З'ясовано, що на сьогоднішній день такими напрями є: забезпечення належних передумов для стабільного економічного зростання і зростання рівня конкурентоздатності вітчизняної економіки; ліквідація тіньового сектору економіки шляхом легалізації «тіньового» ринку праці; реальне покращення суспільного добробуту і життєдіяльності, насамперед за рахунок зростання оплати праці, вчасної її виплати, а також зменшення рівня безробіття в країні; забезпечення належних передумов для скорочення рівня бідності в країні; зменшення негативних наслідків кризових явищ тощо. Такі рекомендації дозволять не тільки ефективно розвивати сам ринок праці, а й будуть мати сприятливий вплив на економічний розвиток самої держави. Водночас вони є довгостроковими та відповідно до змін сучасності можуть удосконалюватися разом із державним економічним розвитком та світовим ринком. Як висновок визначено, що не слід чекати закінчення війни, а вже зараз розпочинати пошук напрямів покращення розвитку сфери зайнятості населення, оскільки це дозволить не лише швидко відновити післявоєнну соціально-трудова сферу держави, але й ефективно протидіяти появі хронічного безробіття, що, в свою чергу, забезпечить належний рівень національної безпеки в країні.

Ключові слова: зайнятість населення, національна безпека, воєнний стан, ринок праці, напрями покращення розвитку сфери зайнятості населення.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день Україна перебуває у воєнному стані, що зумовлено повномасштабним вторгненням Росії у нашу державу. Дана війна суттєво перешкоджає ефективній роботі суб'єктів господарювання, а подекуди й повністю її унеможлиблює. Це, в свою чергу, негативно позначається на функціонуванні ринку праці загалом та сфері зайнятості зокрема, що виражається у зниженні рівня зайнятості населення та збільшенні кількості безробітних. Система вітчизняної економіки спроможна видер-

жати обумовлену воєнними діями кризи і порівняно швидко відновитися по її закінченню у випадку, коли бізнес збереже усі необхідні виробничі взаємовідносини та масово не звільнить своїх працівників. Тому на думку чималої кількості науковців та експертів в даній сфері, не слід чекати закінчення війни, а вже зараз розпочинати пошук напрямів покращення сфери зайнятості населення. Це дозволить не лише швидко відновити післявоєнну соціально-трудова сферу держави, але й ефективно протидіяти появі хроніч-

ного безробіття, що, в свою чергу, забезпечить належний рівень національної безпеки в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику розвитку сфери зайнятості населення в умовах сучасної війни досліджували такі науковці як Я. Вінокуров, В. Гойчук, Н. Любомудрова, К. Маркевич, В. Медяник, О. Пищуліна, Н. Серьогіна, С. Шостак, І. Штундер та інші.

Метою статті є розкриття поняття зайнятості населення в умовах воєнного стану як невід'ємної складової забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Національна безпека являє собою захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства. Конституційні права і свободи людей, у тому числі їх право на працю, є об'єктами національної безпеки. Якщо ж людина з об'єктивних причин не має роботи, вона є соціально незахищеною [8, с. 31].

Загальновідомо, що зайнятість виступає найголовнішим індикатором суспільного добробуту, територіального розвитку, що відіграє важливу роль для будь-якого громадянина, країни та суспільства загалом. Беручи до уваги досвід зарубіжних країн, можна стверджувати, що суспільні стреси (воєнні дії, припинення діяльності суб'єктів господарювання на певній території, масове переселення, зростання міграційних та корупційних явищ, нарощення тіньового ринку праці тощо) доволі негативно відбиваються на продуктивному рівні суспільної зайнятості та державному економічному зростанні в цілому. Відтак, руйнівні економічні процеси очевидно розвиваються шляхом посилення рівня напруги серед населення держави.

У Законі України «Про зайнятість» від 5 липня 2012 року № 5067-VI термін «зайнятість» визначено як не заборонену законодавством діяльність осіб, пов'язану із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарю-

вання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно [7].

Політика зайнятості та охорони праці є одним із головних напрямів соціальної політики, яка включає в себе політику регулювання ринку праці й забезпечення ефективної зайнятості населення; політику організації та нормування праці; політику забезпечення умов праці; політику страхування праці (у разі безробіття, хвороби або каліцтва); політику забезпечення оптимального вирішення виробничих колективних спорів і трудових конфліктів [4, с. 177].

Державна політика зайнятості на етапі ринкової трансформації передбачає активізацію участі держави в регулюванні зайнятості населення. Державне регулювання структури зайнятості має бути спрямовано на ефективне використання економічного потенціалу регіону та на збалансування попиту і пропозиції робочої сили на ринку праці, забезпечення максимальної зайнятості населення, відповідного рівня розвитку продуктивних сил; узгодження трудових відносин; забезпечення прав і свобод людини; соціальне забезпечення та соціальний захист життя населення [9, с. 153].

Зайнятість населення має важливе значення у роботі системи національної економіки та виступає невід'ємним елементом забезпечення національної безпеки. Вона здатна впливати на суспільну життєдіяльність шляхом забезпечення їх добробуту, а також економічне зростання та соціально-економічний розвиток держави. Сучасний стан вітчизняного ринку праці вимагає здійснення дієвої державної політики стосовно зайнятості. Водночас, не зважаючи на несприятливі зовнішні чинники, які здійснюють негативний вплив на наявну ситуацію, проблематика державного регулювання суспільної зайнятості є досить актуальною на центральному рівні.

Міжнародна організація праці оцінює, що в нинішній ситуації активної фази конфлікту в Україні у країні втрачено близько 30% робочих місць порівняно з ситуацією, яка існувала до початку конфлікту. Це означає втрату 4,8 мільйона робочих місць. Якщо б бойові дії негайно припинилися, ситуація у сфері зайнятості

могла б почати покращуватися швидкими темпами з відновленням 3,4 мільйона робочих місць, що скоротило б загальні втрати робочих місць до 8,9%. З іншого боку, у випадку подальшої військової ескалації втрати в сфері зайнятості ще більше зростуть, сягнувши 7 мільйонів робочих місць, або 43,5%. У відповідь на ці втрати Уряд України на даний момент доклав значних зусиль для підтримання працездатності національної системи соціального захисту, забезпечуючи виплату допомог, зокрема внутрішньо переміщеним особам, шляхом використання в цих цілях цифрових технологій [1].

Ринок праці зазнав значних змін, був змушений в обмежений період часу адаптуватися до нових умов існування, стати пластичним та гнучким, враховуючи, що тривалість та масштаб загроз і руйнувань знаходяться на невизначеному рівні. В сучасних умовах ми спостерігаємо значний рівень безробіття, потребу швидкої заміни кадрів, потребу в персоналі робітничих професій. Натомість необхідно вже зараз створювати плани та умови на відновлення економіки у післявоєнний час, розробити основу для повернення значної кількості працівників та утримати їх на робочих місцях в умовах конкуренції із державами Європейського Союзу, які пропонують значно вищий рівень заробітної плати та соціальних умов праці. Адже людський ресурс – це рушійна сила для становлення та зміцнення економіки, кваліфікований персонал являє собою фундамент для відбудови держави [3].

Основними причинами збільшення кількості безробітних є скорочення бізнесу на багатьох підприємствах, їх вимушене закриття, руйнування виробничої бази внаслідок ракетних обстрілів РФ. За дослідженнями Європейської асоціації бізнесу (ЕВА), у 83% компаній, що входять до її складу, відбулося падіння бізнесу. Робота компаній за станом на січень 2023 р. характеризується такими даними:

- працюють у повному обсязі – 54%;
- працюють з обмеженнями – 46%;
- обмежили географію своєї діяльності – 44%;
- працюють онлайн – 14%;

– закрили частину офісів (торгових точок, відділень) – 23% [1].

Ці зміни в роботі бізнесу, звичайно, спричинили зниження рівня зайнятості на ринку праці. На зниження зайнятості населення вплинуло і зростання біженців. За висновками ООН, після 24 лютого 2022 року з України виїхали майже 13 млн. осіб, більшість з них вже повернулися, а статус тимчасового захисту в країнах Євросоюзу отримали 4,77 млн. українських громадян [2]. За оцінками Міжнародної організації праці, із загальної кількості біженців біля 43,5% до початку війни працювали, а з початком війни звільнилися або втратили роботу [1].

Війна привела до появи значної кількості внутрішньо переміщених осіб. На сьогодні в Україні офіційно зареєстровано 4867 тис. внутрішньо переміщених осіб, а за міжнародними оцінками кількість внутрішніх переселенців перевищує 7 мільйонів громадян [5]. Цим людям не завжди вдається працевлаштуватися на нових місцях проживання. Такі різкі зміни на ринку праці, спричинені війною РФ в Україні, обумовлюють потребу в пошуку напрямів активізації та відновлення його параметрів на якісно новому рівні.

На думку І. Штундер, такі напрями можуть включати:

- творення стимулів для швидкого працевлаштування працівників;
- формування дієвих програм перекваліфікації та підвищення кваліфікації згідно вимог поточної ситуації;
- залучення донорських засобів до створення нових робочих місць;
- прогнозування професій, які в короткостроковій та середньостроковій перспективі будуть користуватися попитом на ринку праці;
- створення програм зайнятості для внутрішньо переміщених осіб;
- розвиток дистанційних форм зайнятості» [10].

У розвиток викладеної вище тези доречно навести виклики, актуальні загрози національній безпеці України, мінімізація та усунення яких асимілюються із забезпеченням продуктивної зайнятості населення, а саме:

- уповільнення темпів економічного зростання, погіршення умов зайнятості та

підвищення безробіття, значного впливу людського капіталу закордон, інших потрясінь у сферах суспільного життя;

- корупція, яка поширилася і вкоренилася в усій системі державного управління, спричинюючи її неефективність, зокрема у сфері зайнятості;

- здійснення державними органами діяльності в корпоративних і особистих інтересах, що призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів громадян та суб'єктів господарської діяльності, які стосуються права на працю та сфери зайнятості [8, с. 33].

Збільшення рівня зайнятості має стати центральним питанням повоєнної відбудови, реінтеграції та процесів повернення до умов миру. Політичний діалог має охоплювати поточні та довгострокові потреби ринку праці, необхідна інтегрована програма, спрямована на забезпечення прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати, підтримку соціального забезпечення тощо. У післявоєнний період економіка потребуватиме глибшої «реконструкції» за довоєнний, з точки зору економічного розвитку. Значна втрата робочої сили може перешкодити відбудові та розвитку країни, якщо не будуть ухвалені відповідні рішення. Зменшення рівня безробіття та стабілізація на ринку праці має стати ключовим у порядку денному державної політики [6].

Відповідно до ч. 2 ст. 24 Закону України «Про зайнятість населення» до заходів сприяння зайнятості населення належать:

- професійна орієнтація та професійне навчання;

- стимулювання створення нових робочих місць, працевлаштування безробітних;

- сприяння самозайнятості населення, організація підприємницької діяльності;

- сприяння забезпеченню молоді першим робочим місцем, проходженню стажування у роботодавця;

- сприяння зайнятості осіб, які не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці;

- забезпечення участі безробітних у громадських роботах та інших роботах тимчасового характеру;

- інші програми сприяння зайнятості населення, які запроваджуються окремими рішеннями Кабінету Міністрів України [7].

Потреба у фахівцях після війни залежатиме від обраної економічної стратегії України. Акценти мають бути зроблені на впровадженні програм, спрямованих на повернення біженців та їх успішній реінтеграції в нових умовах. У поствоєнній відбудові найбільші темпи приросту можуть бути досягнуті в тих галузях, які працюватимуть на відновлення внутрішнього ринку. Розвиватимуться в найбільшій мірі і потребуватимуть працівників будівництво, сільське господарство, виробництво продуктів харчування, оптова та роздрібна торгівля, сфера логістики, виробництво хімічної продукції, електроустаткування, меблів. Дослідники з даного напрямку однакові в тому, що в умовах післявоєнного відновлення варто робити акценти на створенні доданої вартості і у традиційно розвинених видах економічної діяльності України. Наприклад, у сільському господарстві, більша частина продукції якого до війни експортувалася в непереробленому вигляді, або в ІТ-сфері, яка забезпечувала значну частину валютних надходжень нашої держави [10].

О. Пищуліна та К. Маркевич вважають, що ефективними інструментами для підвищення зайнятості населення можуть стати:

- перерозподіл робочої сили між секторами економіки;

- розробка короткострокових планів щодо релокації чи переорієнтації деяких підприємств, допомоги бізнесу, який через бойові дії не може сплачувати заробітну плату працівникам та податки» [6].

Широкий перелік заходів щодо підвищення зайнятості населення пропонує Н. Любомудрова, зокрема:

- створення ефективних умов для самозайнятості населення;

- популяризацію робітничих професій та виведення їх на рівень престижності;

- створення ефективних програм, спрямованих на перепрофілювання та підвищення кваліфікації, розробка програм зайнятості молоді, впровадження практики дуальної освіти;

- створення механізмів сприятливого інвестиційного клімату в країні;
- сприяння з боку держави створенню нових робочих місць;
- розширення джерел фінансової підтримки бізнесу методами надання грантів та залучення іноземних інвестицій [3].

Отже, забезпечення зайнятості в умовах війни є найголовнішим вектором соціально-економічного розвитку як держави, так і суспільства. Водночас це є складним, систематичним, багатовекторним процесом, який спрямований на розширення зайнятості, покращення її продуктивності, ліквідацію тіньового ринку праці, скорочення рівня бідності, покращення суспільного добробуту і життєдіяльності тощо. Такі завдання повинні бути взаємопов'язаними із визначеними напрямками національної безпеки України, а саме:

- забезпечення належних передумов для стабільного економічного зростання і зростання рівня конкурентоздатності вітчизняної економіки;
- ліквідація тіньового сектору економіки шляхом легалізації «тіньового» ринку праці;
- реальне покращення суспільного добробуту і життєдіяльності, насамперед за рахунок зростання оплати праці, вчасної її виплати, а також зменшення рівня безробіття в країні;
- забезпечення належних передумов для скорочення рівня бідності в країні;
- зменшення негативних наслідків кризових явищ тощо.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на основі вище наведеного можна дійти висновку, що рівень зайнятості виступає найважливішим показником стану національної безпеки країни. Наведені нами рекомендації покращення розвитку сфери зайнятості в умовах сучасної російсько-української війни, на нашу думку, дозволять не тільки ефективно розвивати сам ринок праці, а й будуть мати сприятливий вплив на економічний розвиток самої держави. Такі рекомендації є довгостроковими та відповідно до змін сучасності можуть удосконалюватися разом із державним економічним розвитком та світовим ринком. Не варто чекати закінчення війни, а вже зараз розпочинати розробку пропозицій в даній сфері. Це дасть мож-

ливість чітко визначити слабкі сторони, а також дослідити гнучкість даної сфери до впливу зовнішніх факторів. Водночас задля активізації рівня зайнятості в країні потрібно задіяти як державні, так і ринкові механізми, а також підвищити міру відповідальності самих працівників за власне майбутнє.

Список використаної літератури:

1. Аналітична записка МОП. Вплив кризи в Україні на сферу праці: попередні оцінки. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-05/UKR_Brief%20note_11May-2022.pdf
2. Вінокуров Я. Мільйони українців втратили роботу через війну. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/8/694732/>
3. Любомудрова Н. П., Гойчук В. І. Зміни на ринку праці в умовах воєнного стану та перспективи післявоєнного відновлення. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 40. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1462>
4. Медяник В. А. Сучасні напрями державної соціальної політики України: питання адміністративно-правового забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 176–178.
5. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: підсумки 2022 року. URL: https://www.minre.gov.ua/sites/default/files/prezentaciya_za_2022_rik_5_nova.pdf
6. Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>
7. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>
8. Серьогіна Н. О. Забезпечення продуктивної зайнятості в контексті національної безпеки: теоретико-методологічний аспект. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2020. № 3. С. 30–37.
9. Шостак С. В. Особливості державного регулювання зайнятості населення. *Держава та регіони*. 2012. № 1 (37). С. 152–55.
10. Штундер І. О. Ринок праці України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1453/1398>

Serohina N. Employment of the population under martial law as an integral component of ensuring national security

The article reveals the concept of population employment under martial law as an integral component of ensuring national security. It was found that employment is the most important indicator of public welfare, territorial development, which plays an important role for any citizen, country and society in general. The essence of the employment policy is presented and it is established that the employment of the population is important in the work of the national economy system and is an integral element of ensuring national security. It is able to influence public life activities by ensuring their well-being, as well as economic growth and socio-economic development of the state. The state of employment of the population in the conditions of martial law and the directions of its further development are analyzed. It was found that today such areas are: provision of proper prerequisites for stable economic growth and increase in the level of competitiveness of the domestic economy; liquidation of the shadow sector of the economy by legalizing the «shadow» labor market; real improvement of public welfare and life activities, primarily due to the increase in wages, timely payment, as well as a decrease in the level of unemployment in the country; providing the necessary prerequisites for reducing the level of poverty in the country; reduction of negative consequences of crisis phenomena, etc. Such recommendations will allow not only to effectively develop the labor market itself, but will also have a beneficial effect on the economic development of the state itself. At the same time, they are long-term and, in accordance with modern changes, can be improved together with state economic development and the world market. As a conclusion, it is determined that one should not wait for the end of the war, but start looking for ways to improve the development of the sphere of employment of the population, since this will allow not only to quickly restore the post-war social and labor sphere of the state, but also to effectively counteract the emergence of chronic unemployment, which, in turn, , will ensure the appropriate level of national security in the country.

Key words: *employment of the population, national security, martial law, labor market, directions for improving the development of the sphere of employment of the population.*